

Boekbesprekingen

Cato de Oudere, *Goed Boeren: Inzaaien, niet overdenken maar doen*, vert. Vincent Hunink, 2e herziene druk (Amsterdam: Athenaeum, 2018) ISBN 978-90-253-0924-4, 160 blz.

“Stel, je bent een Romeinse zakenman met veel geld. Je wilt investeren in een goed boerenbedrijf. Hoe pak je dat aan?”¹ Marcus Porcius Cato (234-149 v.Chr.), consul, censor en grootgrondbezitter wist met deze vraag wel raad. Deze handleiding geschreven rond 160 voor Christus is naast het oudst overgebleven Latijnse proza, ook het enige volledig overgeleverde werk van Cato de Oudere. Het werk werd oorspronkelijk uitgebracht onder de naam *De agri cultura* (Over de landbouw).

De tekst werd reeds in 1996 vertaald door classicus Vincent Hunink, eveneens onder de titel *Goed Boeren*, maar het exemplaar dat hier besproken zal worden is een geheel herziene versie hiervan. Hunink is gespecialiseerd in klassiek en vroegchristelijk Grieks en Latijn. Zijn vertalingen omvatten inmiddels een uitgebreid oeuvre met teksten van onder andere Tacitus, Cicero en Augustinus. Zijn verdiensten als ‘cultureel bemiddelaar’ leverden hem in 2011 de Vertaalprijs van het Nederlands Letterenfonds op.

De nieuwe vertaling van Hunink is voorzien van een inleiding, alsmede een hoofdstuk met aantekeningen, waarin (de vertalingen van) Romeinse begrippen, maten en stijlfiguren worden uitgelegd en verantwoord. De door de vertaler voorziene inleiding geeft ook een interessant overzicht van de sociale en economische ontwikkelingen binnen de Romeinse Republiek ten tijde van Cato. Deze toegevoegde hoofdstukken zijn niet alleen erg handig voor de lezer die minder vertrouwd is met de Romeinse cultuur en geschiedenis, maar vormen ook een handig naslagwerk voor de gevorderde classicus. De inhoud van *Goed Boeren* is vormgegeven als een handleiding voor de eigentijdse boer, met genummerde adviezen over alle onderwerpen variërend van de aanschaf van het land tot het behandelen van schaafwonden.

Dat de trotse Cato in het Latijn schreef is voor zijn tijd enigszins opmerkelijk te noemen, want in de Republiek waren de Griekse taal en cultuur dominant. In de laatste eeuwen v.Chr. was Grieks de voertaal van de intellectuele Romein geworden. Hij streefde er in zijn loopbaan naar om het Romeinse *mos maiorum* (voorouderlijk gebruik) te behouden, en was van mening dat hellenisering de goede oude Romeinse moraliteit ondermijnde.²

Goed Boeren is zowel vernieuwend als conventioneel. Hij adviseert de opkomende Italiaanse grootgrondbezitter zijn verworven rijkdom zo verantwoord en efficiënt mogelijk te investeren. Dankzij de Romeinse veroveringen in Sicilië en Noord-Afrika kwam een grote hoeveelheid graan en arbeidskrachten in omloop binnen de Republiek, beide voor een lage prijs. Zo besteedt Cato veel aandacht aan landbouw, gebruik makend van nieuwe Griekse recepten en productiemethoden. Ook besteedt hij veel aandacht aan de organisatie van het personeel, inclusief slaven en seizoensarbeiders. Niettemin is de waarde die Cato hecht aan regels, formules en contracten weer typisch Romeins.

Hunink weet de bondige, nuchtere stijl van het origineel goed weer te geven. In zijn zinnen lijkt Cato geen woord te veel te gebruiken, zoals in een paragraaf getiteld “Kleding voor het personeel” tot uiting komt:

Kleding voor het personeel. Een tunica van drie en een halve voet lengte; overgooiers om het andere jaar. Telkens als je iemand een tunica of overgooier geeft, eerst de oude terugnemen, waar men lappenjassen van kan maken. Goede klompen kan men om het andere jaar geven.³

Het taalgebruik van Cato wordt vaak gekarakteriseerd als rechttoe rechtaan, lapidair en zonder franje, maar hierbij moet de ontstaansgeschiedenis van *De Agri Cultura* niet worden vergeten. Cicero, Caesar, Livius en Tacitus hadden het Romeins proza nog niet gedefiniëerd, wat betekende dat Cato over verse sneeuw wandelde. Paradoxaal genoeg maakte dit de aartsconservatieve Cato in zekere zin niet alleen een vernieuwer in stijl, maar ook in inhoud. Zo krijgen wijnbouw en olijventeelt veel aandacht, traditionele graanbouw minder. Het werk is een vereniging van nieuwe ontwikkelingen met oude Romeinse tradities.⁴

Bij het lezen van vertalingen zoals deze is het niettemin interessant af te vragen wat vertalingen als *Goed Boeren* voor de historicus kunnen betekenen, of preciezer: de voors en tegens van vertalingen in het historisch onderzoek. Een vertaling is een interpretatie van de vertaler, iets waar de historicus zich bewust van moet zijn als hij of zij deze als bron gebruikt.

Daarom is het noodzakelijk voor de historicus om zich te verantwoorden waarom voor een bepaalde vertaling wordt gekozen en niet voor een andere. Desondanks is het waardevol dat vertalingen als *Goed Boeren* worden uitgebracht, omdat niet elke historicus ook is opgeleid als classicus en het Latijn dus niet meester is.

Dit maakt *Goed Boeren* een waardevolle bron. Het is een minutieus uitgevoerd traktaat waar Cato de lezer een kijkje geeft in het dagelijkse leven in de Romeinse Republiek. Het vertelt over de landbezitter, zijn gezin, en iedereen die op zijn land werkt: van opzichter tot olijfplukker tot huishoudster. Het bevat buitengewoon veel informatie over de beginnende commerciële landbouw, recepten of aanwijzingen voor bouwwerkzaamheden, waar geen specialistische kennis van het Latijn voor nodig is. Daarnaast geeft het ons ook inzicht in oude gebruiken en in het bijgeloof tijdens de tweede eeuw voor Christus. Zo wijdt Cato bijvoorbeeld meerdere pagina's aan de geneeskrachtige werking van kool. Rauw in azijn gedoopt is het volgens hem onder andere goed voor de spijsvertering, maar ook een uiterst effectief middel tegen een kater. Zijn doktersrecept voor een verrekte spier: 'Tweemaal daags met warm water behandelen en gewreven kool erop aanbrengen: ze maakt het snel weer gezond.'⁵

Al met al is deze herziene vertaling van *Goed Boeren* niet alleen een alleraardigste aanwinst voor de lezer met een beginnende interesse in de Romeinse Republiek, maar ook een handig naslagwerk voor degene die zich bezighoudt met klassieke teksten of landbouwgeschiedenis. Hunink heeft de ongewone stijl en denkwijze van Cato op heldere wijze weergegeven en van context voorzien. In vertalingen als deze leeft de stem van Cato voort. Als je goed luistert kun je bijna horen dat Carthago verwoest moet worden.⁶

Fouad El Ghamarti

Noten

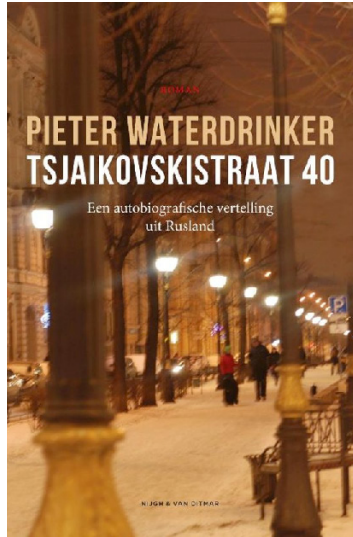
1. Cato, *Goed Boeren*, tekst omslag.
2. Encyclopaedia Britannica, "Marcus Porcius Cato", <https://www.britannica.com/biography/Marcus-Porcius-Cato-Roman-statesman-234-149-BC> (geraadpleegd 26-11-2018).
3. Cato, *Goed Boeren*, 71.
4. Vincent Hunink, inleiding voor *Goed Boeren*, door Cato, 12-13.

Boekbesprekingen

5. Cato, *Goed Boeren*, 123-125.
6. De uitspraak *ceterum censeo Carthaginem esse delendam* ('overigens ben ik van mening dat Carthago vernietigd moet worden') is lange tijd aan Cato toegeschreven geweest. Hij zou al zijn redevoeringen in de Romeinse Senaat hiermee afgesloten hebben. Dit is inmiddels ontkracht, bijvoorbeeld in Anton van Hooff, "We weten niet of Cato van Carthago af wilde", NRC, 12-03-2011. (Geraadpleegd 27-11-2018)

Pieter Waterdrinker, *Tsjaikovskistraat 40*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2017, ISBN: 9789038804132, 432 blz. € 24,99.

Duister, territoriaal, door corruptie besmeurd en in communisme geworteld: dat is het dominante beeld over Rusland dat sinds jaar en dag in de

westerse wereld heerst. De verovering van de Krim, het debacle van MH17, wederzijdse sancties tussen de Europese Unie en het Kremlin en de eindeloze regeerperiode van president Vladimir Poetin lijken dit beeld alleen maar te bevestigen. Respect voor traditie, het eren van de Russische geschiedenis en belijdenis van het Orthodoxe geloof lijken de kerningrediënten voor een gelukkig leven in Rusland, tenminste als we de ideologie van het Poetinsisme mogen geloven. Pieter Waterdrinker probeert te achterhalen of dit beeld daadwerkelijk opgaat, en hoe hier mee om te gaan. Realiteit is dat we niet om Rusland heen

kunnen, en dat de geschiedenis ons leert dat dit ook nooit het geval is geweest. De wereld wordt volgens Waterdrinker steeds kleiner, landen en leiders op het politieke toneel steeds groter en de Midden- en Oost-Europese landen zijn minder ver van ons verwijderd dan wij denken. Zo dus ook Rusland, waarbij wij volgens Waterdrinker hypocriet zijn als wij denken dat dit niet zo is.

In *Tsjaikovskistraat 40* verpakt Pieter Waterdrinker honderd jaar Rusland in een meeslepende autobiografische roman, waar fictie en non-fictie met elkaar zijn verweven in zijn eigen worsteling met het leven. Jaloersmakende anekdotes uit de vervlogen dagen van een afbrokkelende Sovjet-Unie worden afgewisseld met een historische vertelling van de Russisch-Europese verhoudingen door de decennia heen. Laconiek bestempelt Waterdrinker zijn nieuwe boek als een "revolutieproject", dat op verzoek van zijn uitgever en uit eigen financiële nood tot leven kwam.¹ Het boek fungeert eveneens als een ode aan het historisch besef en als een platform om kritiek te leveren op de westerse arrogantie jegens het huidige Rusland, en het vermeende

wanordelijke bestuur. Volgens eigen zeggen tonen revoluties bij uitstek aan dat ieder leven een breuk kent met het voorgaande. Desalniettemin blijft de geschiedenis altijd rijmen, het herhaalt zich niet, maar wordt meegenomen naar het heden. Het leven berust uitsluitend op toeval en willekeur en het verleden is dichterbij dan wij denken² Zo ook aan de Tsjaikovskistraat 40 in Sint-Petersburg, immers de straat waar ooit Lenin, de held der revoluties woonde, waar nu ook Waterdrinker met zijn Russische vrouw Julia en hun drie katten woont. Waterdrinker bevindt zich hierdoor te-midden van de Russische cultuur en de historieke omgeving die ooit diende als decor van de revolutie. Alle voorwaarden lijken aanwezig voor succes.

Waterdrinker laat ons meekijken over zijn schouder wanneer hij als jonge student betrokken raakt bij bijbelsmokkel naar Rusland vanuit Europa. Door zijn drang naar avontuur raakt hij verstrikt in de economische warboel tijdens de laatste dagen van het Sovjettijdperk. Hij wordt opgelicht door contactpersonen Pozorski en Fopmans en krijgt te maken met corruptie en moord. Met zijn bedrijfje *Intersoviet Consultancy* leidt Waterdrinker samen met Fopmans westerse toeristen rond door de grootse straten van Moskou en daarbuiten. Ze weten een slaatje te slaan uit deze tours en Waterdrinker laat zien hoe een aantal welgestelde westerlingen het pompeuze Rusland en haar opera komen bewonderen. Russische theatercassières worden hierbij omgekocht met echte kaas en andere luxegoederen, om zo een kaartje te bemachtigen voor de toeristen.³ Tijdens deze louche reizen ontmoet de schrijver Julia, zijn toekomstige vrouw. Het verhaal volgt hun afwisselende bestaan in Nederland, Moskou en Sint-Petersburg. De liefde voor Rusland sijpelt door de verhaallijn heen, al is er bijna geen logische opbouw te bespeuren. Waterdrinkers eigen hersenspinsels en gebeurtenissen uit heden en verleden wisselen elkaar voortdurend af. Zo af en toe lijkt Waterdrinker een manische fantast door onder andere zijn drankgebruik, wat maakt dat elke situatie in geuren en kleuren wordt naverteld. Prachtig verpakte zinnen tonen hoe Waterdrinker verbonden is met de Russische cultuur en hoe zijn lot is verbonden met het land door zijn vrouw. De warmte binnen de Russische huizen, een avondje ballet, de heerlijke *pelmeni*, een sneeuwstorm, de gouden koepels tegen de lucht van een gouden zon: allen tonen Waterdrinkers liefde voor Rusland.⁴

Liefde voor Russische cultuur maakt plaats voor kritiek, waarbij ooit het systeem van de hoogste echelon communisten plaatsmaakte voor de bolsjewistische elite en nu is vervangen door de nieuwe Russische adel, namelijk de oligarchen.⁵ Het leven is voor Waterdrinker een schimmenspel,

een afwisseling tussen heden en verleden. De beelden van armoede zijn voor hem schrijnend en herhalen zich door zijn leven heen, steeds met een andere vormgeving. Zo betekende armoede vroeger de trek van geweerde zwervers naar warme plekken in de stad, zoals verwarmingsbuizen op straat.⁶ De lezer voelt zich als het ware onderdeel van dit schimmenspel en kan zich identificeren met het verhaal van Waterdrinker, zeker als men Rusland zelf heeft bezocht. Gedurende mijn tijd in Rusland lagen de zwervers op warmteroosters bij de metro, at ik zelf namaakkaas en wandelde ik door de statige straten met orthodoxe kerken en gouden koepels. Ook had ik nog nooit zoveel dure auto's bij elkaar gezien en leek de armoede gemaskerd door hippe kleding en iPhones, maar was deze in werkelijkheid meer zichtbaar dan ooit.

Het boek kent een levendig, niet-chronologisch verloop en strekt zich over de periode van begin 1900 tot heden. Het is meeslepend, persoonlijk en afwisselend historisch relevant. De geschiedenis wordt getoond door het oog van de 'gewone' mens, wat het toegankelijk maakt om te lezen. Waterdrinker lijkt met dit boek te zijn gevangen in de revolutie van zijn eigen leven, waarbij de gruwelheden uit het verleden worden gerijmd met het heden. In alle fases van zijn leven komt naar voren dat de gewone burger altijd verliest. Het tijdperk van nu wordt gekenmerkt door de 'satraap' die Poetin heet, die zich omringt met oligarchen en zo in de voetsporen van zijn voorgangers treedt. Volgens Waterdrinker is de Russische werkelijkheid misschien heftiger dan wij westerlingen aankunnen, namelijk dat de historie en het heden onze burens zijn en dat onze vooringenomen ideeën vaak hypocriet zijn. We moeten vooral óók niet vergeten dat de revolutie ooit begon door ongelijkheid. Waterdrinker lijkt met zijn boek zojuist een revolutionair te zijn geworden.

Rozemarijn van Grieken

Noten

1. Pieter Waterdrinker, Tsjaikovskistraat 40 (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2017), 389.
2. Pieter Waterdrinker, Tsjaikovskistraat 40, 271.
3. Waterdrinker, 85.
4. Waterdrinker, 321.
5. Waterdrinker, 217.
6. Waterdrinker, 223.